

УДК 37.016:81'243(477.53)«189/192»

ЮЛІЯ СТРИЖАК

ORCID 0000-0002-7289-7211

(Полтава)

ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ГІМНАЗІЯХ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті висвітлено обсяги та специфіку вивчення іноземних мов у гімназіях Полтавської губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Проаналізовано навчальні плани щодо організації навчання іноземних мов у гімназійній освіті в досліджуваний період.

Ключові слова: гімназія, іноземні мови, навчальний план, стародавні мови, нові мови.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціально-економічними перетвореннями, коли від людини вимагаються не тільки знання і вміння, а й розвинені особистісні якості, які давали б їй змогу активно долучатися до творчої діяльності. Нинішній етап міжнародних зв'язків України, вихід її у європейський та світовий простір, нові політичні, соціально-економічні та культурні реалії вимагають радикальних змін у галузі навчання іноземних мов, статус яких у нашій країні постійно зростає. Іноземна мова є важливим засобом міжкультурного спілкування, вона сприяє вербальному порозумінню громадян різних країн, забезпечує такий рівень їхнього культурного розвитку, який дозволяє вільно орієнтуватись і комфортно почуватись у країні, мова якої вивчається. Зауважимо, що здатність зрозуміти представника іншої культури залежить не тільки від правильного використання мовних одиниць, але й від особливих умінь розуміти норми його культури, у тому числі мовленнєвої поведінки у різноманітних ситуаціях спілкування.

У цьому контексті національний досвід іншомовної освіти становить особливу цінність, оскільки на українських землях з давніх часів складалося середовище, сприятливе до опанування іноземних мов. У середніх навчальних закладах широко використовувалися й вивчалися стародавні й нові європейські та східні мови, розглядалися культурні здобутки інших країн, формувалися традиції іншомовної освіти, що підтверджує давнє європейське підґрунтя й устремління наших предків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічний пошук засвідчив, що історія розвитку вітчизняної освіти здавна привертала увагу дослідників, її багатогранність переконує в доцільності більш цілеспрямованого розгляду особливостей змісту й процесу, цільової спрямованості й результативності вивчення іноземних мов. За період розбудови національної школи в незалежній Україні сформувалася нова хвиля інтересу до вивчення регіональних особливостей шкільництва в Україні (В. Бобров, І. Курляк, Т. Лутаєва, І. Мартинова, Б. Ступарик, С. Фатальчук, Т. Шушара).

Виявлено, що менш дослідженими є особливості викладання в Україні іноземної мови, що обмежує можливості порівняльного аналізу педагогічного досвіду минулого й практики сучасної школи [2, с. 52]. Серед праць, пов'язаних з вивченням історії розвитку іноземної освіти в Україні можна назвати дослідження Н. Борисової та А. Долапчі теоретичних і методичних засад навчання іноземних мов у школах України другої половини XIX – початку XX століття. Науковий доробок у цьому напрямі доповнюють статті і монографії І. Мозгової з оглядом вивчення іноземних мов у Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії, О. Мисечко з питань поширення іноземної освіти на українських землях у XV–XX століттях та її кадрового забезпечення, Б. Лабінської з аналізом історії розвитку методів навчання іноземних мов на західноукраїнських землях у XIX–XX ст. Проте практично не дослідженими залишаються особливості вивчення іноземних мов на окремих територіях України, зокрема Полтавської губернії кінця XIX – поч. XX століття. Водночас, попри значну кількість праць, що стосувалися історії українського шкільництва, напрацювання в галузі теорії і практики навчання іноземних мов у гімназіях Полтавської губернії означеного періоду ще не були предметом спеціального вивчення.

Мета статті: на основі аналізу історико-педагогічних джерел та архівних документів дослідити стан вивчення іноземних мов у гімназіях Полтавської губернії кінця XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед багатьох середніх навчальних закладів Російської імперії одне з найпочесніших місць займали гімназії. Такі освітні установи не просто давали можливість після закінчення вступати до університетів, а й виховували творчих, інтелектуальних та освічених вихованців. Гімназії кінця XIX – початку XX ст. поділялися на державні й приватні, чоловічі й жіночі. Створення та функціонування державних гімназій переважно відбувалося в другій половині 60-х рр. XIX ст. Гімназія – це середній навчальний заклад, в якому надавалася «класична» освіта. Напрямок навчання й виховання у ній орієнтувався на гуманітарні навчальні дисципліни, а саме – на вивчення іноземних мов (латинської, іноді – давньогрецької, а також французької й німецької). Статут гімназій та прогімназій (1864) визначив три типи гімназій: класичні з викладанням двох стародавніх мов, класичні з викладанням латинської мови та реальні без викладання стародавніх мов (з 1871 р. – реальні училища) [4, с. 96-98].

Оскільки в кінці XIX – на початку XX ст. Полтава була уже значним центром культури в губернії, тому зупинимося більш детально на навчальних закладах м. Полтави, де особливу увагу приділяли вивченню іноземних мов.

Петровський Полтавський кадетський корпус було відкрито 1840 р. Тут навчалися переважно діти дворян, яких готували до вступу у військові училища. До речі, тут велика увага приділялася вивченню іноземних мов, прилученню вихованців до культури, вивченню історії рідного краю – краєзнавству. Багато випускників кадетського корпусу прославилися далеко за межами країни.

Інститут шляхетних дівчат було відкрито у 1818 р. Випускниці володіли французькою мовою не гірше рідної. Крім загальноосвітніх дисциплін, тут вивчалися танці, різні види рукоділля, співи, музика.

У Полтавській губернії 1916 року вже налічувалося 34 гімназії та училища різного профілю. В тому числі: 5 реальних (у Полтаві, Кременчуці, Лохвиці, Ромнах, Хоролі), 6 комерційних (у Полтаві, Кобеляках, Кременчуці, Лохвиці, Переяславі, Ромнах) та 7 духовних училищ. Більшість цих навчальних закладів було відкрито вже на початку XX ст.

У навчальних планах гімназій важливе місце займали класичні мови, або принаймні одна з них – латинська. Дисципліни (як і самі заклади) мали переважно гуманітарний нахил. Назвемо їх: закон божий, російська, грецька, французька і німецька мови, математика, фізика, історія, географія, малювання, співи, гімнастика.

У класичних гімназіях стародавні мови, як і математика, були головними предметами. Інші предмети, серед яких історія та географія, виконували більше розвивальну функцію. Так, наприклад, у роботі І. Альошинцева наведено навчальний план, де іноземним мовам відводилася велика кількість годин, а саме: латинська мова вивчалася 8 годин у 1-му класі, що становило найбільшу кількість годин серед навчальних предметів, і навіть російській мові з церковнослов'янською було відведено вдвічі менше – 4 години. У другому класі латинську мову слід було вивчати 7 годин, у третьому та четвертому – 5 годин. У п'ятому, шостому та сьомому класах гімназії латинська мова вивчалася по 6 годин. Грецька мова вивчалася з третього класу (5 годин), у четвертому, п'ятому та шостому класі на її вивчення відводилося по 6 годин, а в сьомому класі – 7 годин. Французьку або німецьку мову вивчали з другого класу до шостого по 3 години, тоді як у сьомому класі на ці новітні іноземні мови було відведено вже 2 години [5, с. 2-14].

Отже, на вивчення латинської мови в гімназіях, згідно з планами, що були затверджені в 1871 році, відводилася найбільша кількість годин – 43. Грецьку мову вивчали в кількості 30 годин, французьку або німецьку – 17 годин, тоді як на вивчення російської мови з церковнослов'янською

було відведено лише 22 години. Як переконаємося, вивченню стародавніх і нових іноземних мов у оновлених навчальних планах гімназій приділялася велика увага. Також у цьому статуті були запропоновані нові організаційно-методичні настанови щодо роботи вчителів іноземних мов, які до цього жоден інший документ не містив. Учні під керівництвом учителів повинні були більш ретельно вправлятися в письмових роботах, за що самі вчителі мали змогу отримувати особливі винагороди [5, с. 13-14].

Разом зі статутами 1871 і 1872 рр. гімназії вперше отримали загальнодержавні програми (доти загальнообов'язкових програм не було і школи працювали на основі програмно-інструктивних матеріалів). Велику увагу приділяли письмовим роботам, особливо перекладам з російської мови латиною й грецькою (*extemporalia*). Як зазначав І. Ганелін, увага до письмових робіт мала головним наслідком «обтяження учнів нікчемними «*extemporalia*» – латинськими та грецькими перекладами з російської мови, що завдавало нескінченних мук учням» [2, с. 59].

Реформа 1890 р. передбачала певне зменшення кількості годин на стародавні мови. Німецька й французька мови вивчалися в незмінному обсязі – 19 год. на тиждень, але розподіл за класами був іншим: перенесено по одному уроку з 3-го класу на німецьку мову та з 4-го класу – на французьку мову в 2-й клас. У плані 1890 р., як і в попередніх, переважала класична система, тільки дещо послаблена: через скорочення граматичних вимог і спрямування зусиль на читання творів стародавніх авторів кількість годин на вивчення латини й грецької зменшено, відповідно, до 42 і 33 год.

У 1900-1901 навчальному році на один рік було введено нові навчальні плани з вивчення стародавніх мов у державних чоловічих гімназіях. Плани скоротили частину граматичного матеріалу для учнів старших класів, а зекономлений час відвели на вивчення текстів. У плані 1901-1902 навчального року було скасовано викладання латини в 1-му й 2-му класах, грецької мови – в 3-му та 4-му класах, натомість збільшено кількість годин на вивчення російської мови й географії та введено з першого класу викладання історії та однієї нової мови й природознавства.

У 1902 р. розроблено спільний курс перших двох класів реальних училищ та класичних гімназій, що давало «реалістам» можливість вступати до 3-го класу класичних гімназій. У 1906 р. затверджено новий навчальний план реальних училищ, чинний здебільшого до 1917 р. Згідно з цим планом у семи класах основного відділення реальних училищ кількість годин на тиждень становила: із російської мови – по 5 год. і у 1 і 2-му кл. по 4 год. – в 3-7-му кл.; німецької мови – 5 год. у 1-му кл., по 4 – в 2-4-му кл., по 3 год. у 5–7-му кл.; французької або іншої іноземної мови – по 5 год. у 2-му й 3-му кл., 4 год. – у 4-му кл., 3 – у 5-му, по 2 год. – у 6-му й 7-му класі.

Міністерство народної освіти дозволяло практичні заняття з нових мов (не лише французької, а й німецької та англійської) учням молодших класів, якщо вони не заважали їм вивчати обов'язкові предмети (20 січня 1905 р.), а також не заперечувало проти введення нових мов до переліку предметів жіночих гімназій і прогімназій, але це питання мало розглядатися в законодавчому порядку, тому відкладалося до наступного перегляду навчального плану (20 грудня 1906 р.) [7, с. 135-139].

У 1914 р. затверджено новий навчальний план, за яким гімназія мала чітко виражений гуманітарний ухил: на мову, історію, філософію й законодавство виділялося 138 год. на тиждень, а на математику, фізику, природознавство й географію – 62 год., хімії зовсім не викладали. Цей план свідчить про значне послаблення класицизму, формалізму й посилення реальних знань.

У жіночих гімназіях Полтави та Кременчука більшість викладацького складу становили випускниці Вищих жіночих Бестужевських курсів, Смольного інституту. Мови, як правило, читалися іноземцями: Л. Унтерзеґер, Н. Дандре, Е. Реймерс, О. Вінтель, К. Тарді (м. Полтава), Е. Ласман, В. Д'айстеттен (м. Кременчук), Ю. Бріунґ (м. Кобеляки) [3, с. 38].

Викладачі в своїй роботі застосовували різноманітні форми і методи навчання, що давало непогані наслідки. Широко практикувалися позакласні методи роботи: музичні та літературні вечори, вистави іноземною мовою, екскурсії, випускалися учнівські газети.

У спогадах учениці Кременчуцької жіночої гімназії В.М. Соколової знаходимо: «На французькій мові у нас (в гімназії) ставили дитячі п'єси як правило навчального характеру. Користь від них була величезною – ми (гімназистки) отримували значну мовну практику... Викладач же німецької мови виховувала на зразках народного епосу («Пісня про Нібелунґів») та літературної класики. На вечорах ми виступали з віршами Гейне, Гете, запам'ятовували цілі сторінки з поеми Шиллера. Унаслідок такої ґрунтовної підготовки з вивчення мов ми в майбутньому читали іноземну літературу без особливих ускладнень. При цьому слід зауважити, що ніяких гувернанток, або закордонних турне більшість з нас не мало, тому ґрунтовними знаннями по вивченню мов ми були зобов'язані виключно гімназії...» [2, с. 59].

Висновки. Відзначимо, що вибір та кількість годин для вивчення тих чи інших іноземних мов у гімназіях Полтавської губернії періодично змінювався, проте іноземна мова як навчальна дисципліна була постійним компонентом змісту середньої освіти з 1804 р., коли в гімназіях було введено обов'язкове вивчення латини, німецької і французької мов. Крім того, у досліджуваній період можна виділити такі тенденції в організації навчання іноземних мов: у класичних гімназіях перевага надавалася вивченню латинської мови, навчальних годин для якої завжди було більше, ніж для інших навчальних предметів; грецька мова поступово втрачала своє значення, а в реальних гімназіях згодом була зовсім вилучена; серед новітніх іноземних мов – французької та німецької – перевага у вивченні поступово надавалася німецькій як за кількістю навчальних годин, так і за початком її викладання в класичній і реальній гімназіях.

Позитивні надбання у процесі вивчення іноземних мов у гімназіях Полтавської губернії досліджуваного періоду потребують подальшого вивчення та переосмислення, оскільки, іншомовна освіта підростаючої молоді здійснювалася на високому рівні. Перспективою подальших наукових розвідок вважаємо дослідження форм, методів і засобів викладання іноземної мови у гімназіях Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алешинцев И. А. История гимназического образования в России (XVIII и XIX век): монография / И. А. Алешинцев. – СПб.: Изд. О. Богдановой, 1912. – 361 с.
2. Бояренцев С.М. История учебных заведений Полтавы до 1917 г. / С. М. Бояренцев. – Полтава : АСМИ, 2015. – С.52-60.
3. Волосков В. Ф. Найзнаменитіша в Україні / В. Ф. Волосков. – Полтава : АСМИ, 2013. – С.23-36.
4. Гончаренко Н. До джерел вивчення іноземних мов в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) / Н. Гончаренко // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – Вип. 1. – С. 96–103.
5. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф.430 Перша Полтавська чоловіча гімназія м. Полтава Полтавської губернії. – Оп.1. – Спр.4 (Класний журнал 8-го класу Полтавська чоловіча гімназія за 1907-1908 н.р.) – 38 арк.
6. ДАПО. – Ф.545 Директор народних училищ Полтавської губернії, м. Полтава Полтавської губернії. 1811-1919 рр. – Оп.1. – Спр.6 (Формулярний список про службу молодшого вчителя німецької мови паралельних класів Полтавської гімназії Петра Кульчицького, 1855 р.) – 3 арк.
7. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.) : монографія / О. В. Сухомлинська [та ін.]. – К. : Пед. думка, 2013. – С.134-149.

REFERENCES

1. Aleshintsev Y. A. Ystoryia hymnazycheskoho obrazovanyia v Rossyy (XVIII y XIX vek): monohrafiya / Y. A. Aleshintsev. – SPb.: Yzd. O. Bohdanovoi, 1912. – 361 s.
2. Boiarentsev S.M. Ystoryia uchebnykh zavedenyi Poltavyy do 1917 h. / S. M. Boiarentsev. – Poltava : ASMY, 2015. – S.52-60.
3. Voloskov V. F. Naiznamenytisha v Ukraini / V. F. Voloskov. – Poltava : ASMI, 2013. – S.23-36.
4. Honcharenko N. Do dzherel vyvchennia inozemnykh mov v Ukraini (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh stolittia) / N. Honcharenko // Istoryko-pedahohichniy almanakh. – 2012. – Vyp. 1. – S. 96–103.
5. Derzhavnyi arkhiv Poltavskoi oblasti (DAPO). – F.430 Persha Poltavska cholovicha himnaziia m. Poltava Poltavskoi hubernii. – Op.1. – Spr.4 (Klasnyi zhurnal 8-ho klasu Poltavska cholovicha himnaziia za 1907-1908 n.r.) – 38 ark.
6. DAPO. – F.545 Dyrektor narodnykh uchylyshch Poltavskoi hubernii, m. Poltava Poltavskoi hubernii. 1811-1919 rr. – Op.1. – Spr.6 (Formuliarnyi spysok pro sluzhbu molodshoho vchytelia nimetskoii movy paralelnykh klasiv Poltavskoi himnazii Petra Kulchytskoho, 1855 r.) – 3 ark.
7. Dyferentsiiovanyi pidkhid v istorii ukrainskoi shkoly (kinets KhIKh – persha tretyna KhKh st.) : monohrafiia / O. V. Sukhomlynska [ta in.]. – K. : Ped. dumka, 2013. – S.134-149.

YULIIA STRYZHAK

LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN THE GYMNASIUMS OF POLTAVA REGION AT THE END OF XIX - AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES

The article is presented the results of the research learning foreign languages in the gymnasies of Poltava region at the end of XIX – at the beginning of XX centuries. The analysis of scientific literature and archival sources proved that on the lands of the Poltava region from ancient times the environment was formed favorable for learning foreign languages. In the secondary schools widely used and studied ancient and new European and Oriental languages, cultural achievements of different countries were considered, the traditions of foreign language education were formed.

The publication is focused on the activities of gymnasiums in the Poltava region at the end of the nineteenth - at the early twentieth centuries, the ways of education and upbringing are indicated, since the gymnasiums were guided by humanitarian disciplines, especially, studing of foreign languages (Latin, sometimes Greek, also French and German). The types of

gymnasiums are explored: classic with teaching two ancient languages, classical with teaching Latin language and real without teaching of ancient languages.

Curriculums for organizing teaching of foreign languages in gymnasiums in the this period were analyzed. Based on comparison of curriculums 1871, 1890, 1900, 1906 and 1914 were discovered that in classical gymnasiums preference was given to the studing of Latin, training hours for which there were always more than for other subjects, Greek language gradually lost its meaning, and in real gymnasia it was eventually removed completely; among the newest foreign languages - French and German - advantage in learning German gradually was given as the number of training hours, and by the start of teaching in classical and real gymnasiums.

The article is connected with the educational institutions of the Poltava region, where special attention was paid to the studing of foreign languages since at the beginning of the twentieth century Poltava was already a significant culture center in the region. It was revealed that teachers used different forms and methods of teaching in their work; methods of extracurricular work were widely practiced, musical and literary evenings, performances in a foreign language, students newspaper were produced that gave a positive learning results.

The conclusions are made in the article give reason to assert that positive achievements in the process of studying foreign languages in gymnasiums of the Poltava region of the studied period require further studing and rethinking because, studing of foreign languages was carried out at a high level.

Key words: *gymnasium, foreign languages, curriculum, ancient languages, new languages.*

Одержано 10.11.2017р